

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**СІМЕЙНІ  
(РОДИННІ) ЦІННОСТІ  
ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ  
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:  
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ**

**Колективна монографія**

*За редакцією  
Є. Харитонова, О. Харитонової,  
І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса  
Фенікс  
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради Національного університету  
«Одеська юридична академія» (протокол № .....від ... травня 2025 р.)*

**Рецензенти:**

*Дудченко В. В.* – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»;

*Менджул М. В.* – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права та процесу юридичного ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

*Спасибо-Фатеева І. В.* – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

С 37      **Сімейні (родинні) цінності перед викликами гібридної війни: правові проблеми** : кол. монографія / за заг. ред.: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидової, О. Сафончик ; НУ «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2025. – 508 с.

ISBN 978-617-8430-64-1

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників аксіологічної школи сімейного (родинного) права за останні десять років, присвячених аналізу правових проблем, що виникають у сфері сімейних (родинних) відносин під час гібридної війни.

Зокрема, характеризуються методологічне підґрунтя та значення ціннісної спрямованості досліджень у галузі сімейного (родинного) права.

Розглядаються мета та завдання, які постають перед українською наукою сімейного (родинного) права при вивченні сфери регулювання сімейних (родинних) відносин. Акцентується увага на необхідності врахування існування в українській правовій традиції категорій «сім'я» і «родина», як цінностей, що утворюють складну систему моральних та юридичних зв'язків, та водночас є одним з головних об'єктів гібридних загроз, а відтак потребують особливої уваги і забезпечення юридичного захисту прав та інтересів їхніх учасників під час гібридної війни. Аналізуються родинні цінності, що опинилися під руйнівним впливом всіх форм гібридної війни. Зокрема, наголошується, що на особливу увагу заслуговують проблеми захисту сімейних (родинних) цінностей, які наразі піддаються активній руйнації з боку агресора: негативний вплив на цивілізаційну самоідентифікацію українців (особливо такої вразливої категорії осіб, як діти), руйнування сімей, родин тощо. У такому контексті розглядаються, як юрисдикційні засоби захисту сімейних (родинних) цінностей, прав та інтересів, так і можливі засоби самозахисту прав та інтересів самими учасниками сімейних (родинних) відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика буття сімейного (родинного) права в умовах викликів гібридної війни з погляду аксіологічного підходу.

УДК 314.146:316.36

ISBN 978-617-8430-64-1

© Колектив авторів, 2025

# ЗМІСТ

|                                                                                                                                                                                                   |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Авторський колектив . . . . .                                                                                                                                                                     | 5   |
| Розділ 1. Аксиологічна школа сімейного права – пошук парадигми зміцнення родинних цінностей під час війни ( <i>Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова, Оксана Сафончик</i> ) . . . . . | 7   |
| Розділ 2. Сім'я і родина: моральні та правові цінності ( <i>Євген Харитонов</i> ) . . . .                                                                                                         | 24  |
| Розділ 3. Сімейні правовідносини: деякі проблеми з погляду аксіології ( <i>Олена Харитонova</i> ) . . . . .                                                                                       | 58  |
| Розділ 4. Родинні цінності України перед загрозами гібридної війни ( <i>Євген Харитонов, Олена Харитонova, Ірина Давидова</i> ) . . . . .                                                         | 95  |
| Розділ 5. Сім'я як бар'єр до радикалізації та маніпуляцій свідомістю неповнолітніх у цифровому просторі в умовах гібридної війни. Досвід інших країн ( <i>Вікторія Рябченко</i> ) . . . . .       | 121 |
| Розділ 6. Роль родини у захисті людей похилого віку в умовах гібридної війни ( <i>Денис Романовський</i> ) . . . . .                                                                              | 134 |
| Розділ 7. Шлюбні правовідносини в умовах гібридної війни ( <i>Оксана Сафончик</i> ) . . . . .                                                                                                     | 148 |
| Розділ 8. Захист прав дітей в умовах гібридної війни ( <i>Катерина Глиняна</i> ) . . . . .                                                                                                        | 182 |
| Розділ 9. Відновлення і захист прав дітей, розлучених з батьками унаслідок збройного конфлікту та гібридних загроз ( <i>Оксана Калітенко</i> ) . . . . .                                          | 216 |
| Розділ 10. Тимчасове влаштування дитини в умовах гібридної війни ( <i>Інна Яницька</i> ) . . . . .                                                                                                | 251 |
| Розділ 11. Усиновлення українських дітей в умовах гібридної війни ( <i>Сергій Журило</i> ) . . . . .                                                                                              | 284 |
| Розділ 12. Правове забезпечення гендерної рівності в сімейних правовідносинах в умовах гібридної війни ( <i>Олександр Шамота</i> ) . . . . .                                                      | 313 |
| Розділ 13. Особливості стягнення аліментів в умовах гібридної війни ( <i>Наталія Волкова</i> ) . . . . .                                                                                          | 344 |

## Розділ 5

# СІМ'Я ЯК БАР'ЄР ДО РАДИКАЛІЗАЦІЇ ТА МАНІПУЛЯЦІЙ СВІДОМІСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ. ДОСВІД ІНШИХ КРАЇН

DOI

*Вікторія Рябченко*  
*аспірантка*

**Вступ.** Сучасні війни дедалі рідше ведуться винятково на полі бою. У ХХІ столітті традиційні форми збройних протистоянь поступово втрачають свою актуальність, поступаючись місцем комплексним методам ведення сучасних конфліктів. Гібридна війна, що об'єднує військову, економічну, політичну та інформаційно-психологічну складові, стала ключовим інструментом країни-агресора. Особливо вразливими до таких стратегій виявляються неповнолітні – діти та підлітки, які через недостатню сформованість критичного мислення та психологічної стійкості стають легкими цілями маніпуляцій.

Представники служб сторони-агресора використовують цифрові платформи (такі як соціальні мережі, онлайн-ігри, месенджери, телеграм-канали, TikTok-платформи) для поширення фейкової інформації, пропаганди вербування неповнолітніх, залучення їх до поширення фейків та формування у них ворожого ставлення до національних цінностей. У цьому контексті критично важливим є виявлення чинників, здатних протидіяти таким впливам, і головним серед них виступає сім'я як базовий соціальний інститут.

Сім'я має потенціал забезпечити емоційну безпеку, критичне мислення, почуття належності, здатність до опору зовнішнім маніпуляціям та збереження ціннісних орієнтирів. Сильні родинні зв'язки, довірливі відносини між батьками та дітьми, залучення родини до процесу цифрової грамотності та патріотичного виховання здатні істотно знизити ризик впливу ворожої пропаганди. Сім'я має висту-

пати не лише об'єктом державної політики, а й активним суб'єктом національного спротиву інформаційній площині.

**Стан опрацювання.** Різні аспекти захисту прав та інтересів неповнолітніх були предметом аналізу у багатьох наукових працях провідних вчених, таких як О. В. Мельник, Глиняної К. М., Т. В. Боднар, І. В. Жилінкової, Л. В. Красицької, М. В. Менджул, О. В. Розгон, З. В. Ромовської, О. І. Сафончик, Є. О. Харитонова. О. В. Радченко та Я. І. Чмир – «Гібридна війна як ключова загроза національному суверенітету України», 2021 р., автори досліджують проблематику забезпечення національного суверенітету держави внаслідок розгортання гібридних воєн, зокрема в глобальному інформаційному просторі. Н. Шостаківська та А. Коваль в праці «Гібридні війни: історичні та психологічні аспекти», 2024 р., розглядають вплив інформаційних операцій на свідомість населення, включаючи неповнолітніх. Акцентується увага на необхідності формування психологічної стійкості у дітей та підлітків до деструктивного інформаційного впливу. Однак питання взаємодії між сім'єю, радикалізацією та інформаційною безпекою неповнолітніх у контексті гібридної війни все ж залишається недостатньо дослідженою в українському науковому просторі.

Водночас українське законодавство, політика у сфері освіти, захисту прав дітей та інформаційної безпеки потребують вдосконалення в частині регулювання превентивних заходів, спрямованих на підвищення ролі сім'ї у цифрову епоху. З огляду на це, вивчення ролі сім'ї як бар'єра до радикалізації та маніпуляцій свідомістю неповнолітніх у цифровому просторі гібридної війни є не лише актуальним, а й стратегічно необхідним для забезпечення національної безпеки, збереження суверенітету, культурної цілісності та здорового розвитку майбутнього покоління України.

**Виклад основного матеріалу.** Гібридна війна є однією з найнебезпечніших форм сучасних збройних конфліктів, у яких, як зазначалося раніше, поєднуються військові, політичні, економічні, інформаційні, психологічні та кібернетичні методи впливу. На відміну від класичних військових дій, гібридна війна здебільшого ведеться із залученням пропаганди, маніпуляцій, фейкової інформації, деструктивного впливу на свідомість населення, вербування, зокрема, неповнолітніх.

Неповнолітні стали однією з головних мішеней інформаційно-психологічного впливу ворога. Їхня вразливість зумовлена низкою чин-

ників: віковими особливостями психіки, нестабільною самоідентифікацією, критично недостатнім рівнем медіа грамотності, підвищеною довірою до інформації в соціальних мережах, значне зростання потреб, які потребують фінансових витрат, а також і браком уваги та підтримки з боку сім'ї та освітнього середовища. Як наслідок, молодь потрапляє під вплив маніпулятивних технологій.

Відомим прикладом такого впливу є діяльність ворожих телеграм-каналів, які поширюють фейки, навмисно залучають підлітків до протиправних дій, вдаються до вербування молоді. Телеграм став однією з найпопулярніших платформ для впливу на неповнолітніх через інтернет, оскільки його технічні та функціональні особливості ідеально підходять для таких цілей. Однією з ключових переваг телеграм-каналів є можливість зберігати анонімність, так користувачі можуть створювати облікові записи без надання реальних даних (наприклад, номер телефону можна замаскувати), можливість використання псевдонімів дозволяє представникам країни-агресора залишатися невпізнаними, також телеграм надає можливість створювати закриті чати та канали, доступ до яких мають лише конкретні користувачі.

У контексті цифрової трансформації традиційні форми військових конфліктів значно розширюють свої межі, виходячи за межі фізичного поля бою. У руках держав-агресорів ключовим інструментом гібридної агресії стають цифрові платформи – не тільки соціальні мережі та месенджери, а також і відеохостингові сервіси, онлайн-ігри. Ці технологічні засоби перетворюються на багатофункціональні інструменти інформаційної війни, через які реалізується систематичне поширення дезінформації, формування маніпулятивних повідомлень та цілеспрямований вплив на свідомість молоді.

Серед поширених форм залучення неповнолітніх до деструктивної діяльності: участь у флешмобах з антиукраїнськими символами або висловлюваннями, створення мемів, відео чи репостів на користь ворога, участь у чат-ботах або каналах із проросійською пропагандою, залучення до псевдо патріотичних «ігор» із реальною шкодою, ворог вдається до вербування неповнолітніх з метою підпалів та підіривів адміністративних будівель, військової техніки.

Особливу небезпеку становить інтеграція передових технологій, таких як штучний інтелект, алгоритми глибокого аналізу даних

(deepfake). Вони дозволяють не лише масово впливати на емоційний стан користувачів, але й «точково» адаптувати контент до психологічних особливостей окремих категорій аудиторії, зокрема підлітків. Наприклад, алгоритми соціальних мереж аналізують інтереси та поведінкові патерни молодих користувачів, автоматично пропонуючи їм матеріали, які посилюють емоційну вразливість або формують спотворене сприйняття реальності.

За офіційними повідомленнями правоохоронних органів в період з лютого 2022 року по березень 2025 щонайменше 50 неповнолітніх були завербовані й брали участь у підпалах і підривах. За цей же період відбулись 42 підпали і підриви в адміністративних будівлях, ТЦК, 88 підпалів і підривів військових, військової техніки та правоохоронців<sup>1</sup>.

Цифровий простір використовується країною-агресором як арена ведення психологічної війни проти українських підлітків: це включає як пряму пропаганду, так і латентні наративи типу «війна безглузда», «героїзм небезпечний», і тому подібне. Через такі повідомлення, що часто подаються у формі мемів, відео або анонімних чатів, відбувається поступове знищення патріотичної свідомості, цінностей і національної ідентичності.

У вербуванні неповнолітніх для здійснення підпалів автомобілів ЗСУ чітко простежується спланована російська пропагандистська кампанія, метою якої є дестабілізація ситуації в Україні. Відомо, що вербувальники часто намагаються замаскувати свої дії під протест проти територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки або мобілізації. Існує спроба створити ілюзію, що підпалювання є актами протесту з боку українців, які не схвалюють політику влади чи мобілізацію. Однак насправді це елемент ІПСО, які активно поширюються та набирають обертів у засобах масової інформації та соціальних мережах. Тобто, вербування неповнолітніх з метою підпалів автомобілів ЗСУ – це не окремі випадки вандалізму, а добре продумана стратегія російських спецслужб, метою якої є підрих довіри до української влади та створення ілюзії внутрішнього протистояння.

<sup>1</sup> Гарасим А., Кельм Н., Романишин Н. Вимкніть телеграм. Він робить з українських дітей терористів (інфографіка). URL: <https://texty.org.ua/articles/114801/vymknit-telegram-vin-robyt-z-ukrayinskyh-ditej-terorystiv-infohrafika/>

Метою інформаційно-психологічного фронту сучасної гібридної війни є дестабілізація суспільства, підрив довіри до державних інституцій, спроба спотворити історичну пам'ять і нав'язати агресивну ідеологію.

Під впливом пропагандистських меседжів, фейкових новин, псевдо патріотичних закликів або деструктивних викликів («челленджів») у соціальних мережах діти й підлітки можуть потрапити під вплив ворожої ідеології або навіть стати її провідниками.

Так, у жовтні 2023 року Служба безпеки України викрила агентурну мережу рф, до якої входили українські підлітки. Їх вербували через телеграм-канали для здійснення антисемітських провокацій у різних регіонах України. Підлітки наносили образливі написи на пам'ятних місцях, вчиняли акти вандалізму на місцях пам'яті жертв Голокосту та підривали пам'ятники саморобними вибухівками. Ці дії були спрямовані на дискредитацію України в очах міжнародної спільноти<sup>1</sup>.

Це прямо суперечить положенням Конвенції ООН про права дитини, ст. 36, яка гарантує право дитини бути захищеною від експлуатації у будь-якій формі, включно з пропагандистською діяльністю<sup>2</sup>. В українському законодавстві аналогічні положення містить Закон України «Про охорону дитинства» (ст. 10, 10<sup>1</sup>), що забороняє залучення дітей до політичної чи ідеологічної діяльності, яка може зашкодити їхньому розвитку<sup>3</sup>.

Українське законодавство містить положення щодо захисту дітей від негативного впливу інформації. Так, ст. 34 Конституції України гарантує, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір<sup>4</sup>, але водночас передбачає, що реалізація цього права може обмежуватися в інтересах національної безпеки. Закон України «Про охорону дитинства» містить норми, спрямовані на захист ди-

<sup>1</sup> Ейсмунт В. Росія завербувала українських підлітків для антисемітських провокацій. URL: [https://zaxid.net/rosiya\\_zaverbuvala\\_ukrayinskih\\_pidlitkiv\\_dlya\\_antisemitskih\\_provokatsiy\\_n1573261?utm\\_source=chatgpt.com](https://zaxid.net/rosiya_zaverbuvala_ukrayinskih_pidlitkiv_dlya_antisemitskih_provokatsiy_n1573261?utm_source=chatgpt.com)

<sup>2</sup> Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_021#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text)

<sup>3</sup> Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

<sup>4</sup> Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

тини від шкідливого інформаційного впливу, пропаганди насильства, жорстокості, дискримінації, а також маніпуляцій свідомістю.

У контексті гібридної війни, яка супроводжується активним використанням інформаційних, психологічних та кібертехнологічних засобів впливу, особливе значення набуває роль *сім'ї* як *основного захисного середовища* для дитини. Саме сім'я є першим осередком соціалізації, де формуються фундаментальні уявлення про добро і зло, ієрархія цінностей, почуття ідентичності, довіри до світу та соціальних інститутів.

Сім'я забезпечує первинне засвоєння норм поведінки, навичок взаємодії з іншими людьми, формування національної, релігійної, культурної ідентичності. Виховання в родині є підґрунтям для розвитку критичного мислення, моральної стійкості, емоційної стабільності, що особливо важливо в умовах цифрових загроз. Відповідно до Сімейного кодексу України, батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.<sup>1</sup> Це положення визначає не лише моральний, але й юридичний обов'язок батьків формувати стійкість дитини до деструктивних впливів. У родині, де домінують відкритість, довіра, підтримка, дитина почувається захищеною та має більше шансів протистояти агресивним зовнішнім впливам, зокрема вербуванню та пропаганді, яка активно поширюється через соціальні мережі та інші цифрові платформи.

В умовах зростання ролі цифрового простору у житті дитини сім'я має стати активним гравцем у формуванні медіаграмотності та кібербезпеці неповнолітніх. Раціональний та свідомий батьківський контроль може стати запобіжником девіантної поведінки неповнолітнього. Саме для цього існує низка корисних сервісів для батьків, за допомогою яких можна наглядати за неповнолітнім, при цьому не порушуючи його особистих кордонів, таких як Google Family Link, Qustodio, Bark. Однак, батькам не слід покладатися лише на технічні засоби контролю, адже діти можуть знайти способи обійти обмеження. Натомість важливо ознайомити неповнолітніх з поняттями кри-

<sup>1</sup> Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

тичного мислення, інформаційної гігієни, вмінню розпізнавати фейки та маніпуляції.

Крім того, батьки мають сприяти розвитку у дітей емоційного інтелекту, підтримці позитивної самооцінки та соціальних зв'язків. У період нестабільності, викликаній війною, такі фактори можуть стати ключовими бар'єрами на шляху до залучення дитини до радикальних або антисоціальних груп, що активно вербують неповнолітніх через онлайн-канали.

Нормативна база України визнає сім'ю не лише приватним осередком виховання, а й публічним партнером держави у сфері забезпечення добробуту дитини. У Законі України «Про охорону дитинства» закріплено, що сім'я є природним середовищем для повноцінного розвитку дитини, а держава зобов'язана створити умови для реалізації прав дитини. У статті 9 цього ж закону зазначено, що кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів та розвиток громадської активності. Це право також передбачає свободу шукати, отримувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію будь-яким чином, зокрема через інтернет. Для забезпечення здорового фізичного, психічного, соціального, духовного та морального розвитку дитини їй гарантується доступ до інформації з національних та міжнародних джерел<sup>1</sup>.

Сімейний кодекс України підкреслює відповідальність батьків за виховання, розвиток і захист дитини, а також можливість залучення до юридичної відповідальності у разі недбалства або сприяння негативним впливам. Така правова позиція створює основу для міжвідомчої співпраці – залучення шкіл, служб у справах дітей, громадських організацій до підтримки батьків у їх виховній ролі.

На рівні державної політики важливим є ухвалення Національної стратегії створення безпечного і здорового освітнього середовища, де закладено необхідність посилення ролі батьків у цифровому вихованні, створенні безпечного онлайн-середовища для дітей<sup>2</sup>. Така стратегія орієнтована на співпрацю між сім'єю, школою, соціальни-

---

<sup>1</sup> Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

<sup>2</sup> Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2022 рік : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 29.12.2021 № 1770-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-2021-p#Text>

ми службами, що дозволяє ефективно попереджати інформаційні ризики.

Тільки за умов скоординованої діяльності всіх учасників виховного процесу, батьків, педагогів, психологів, громадських активістів, можна ефективно протидіяти інформаційному впливу, запобігти деструктивній радикалізації та забезпечити формування стійкої, критично мислячої особистості.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку», одним із пріоритетів державної політики є захист інформаційного простору, а також недопущення інформаційної агресії проти громадян України<sup>1</sup>. Однак особливих механізмів захисту саме неповнолітніх законодавство досі передбачає недостатньо, що створює потребу в залученні інституту сім'ї як першої лінії оборони в цифровій сфері.

Саме сім'я може стати ключовою ланкою у виявленні ранніх ознак впливу на дитину. Встановлення довірливих стосунків, щоденне спілкування, емоційна «включеність» батьків у цифрове життя дитини – це найефективніша превенція. Батьки повинні бути не лише контролюючою, але й підтримуючою стороною. Саме тому важливо впроваджувати програми цифрового батьківства, навчати дорослих медіаграмотності, створювати консультативні центри підтримки сімей.

Варто зазначити, що у 2023 р. в Україні було запроваджено експериментальні програми цифрової гігієни для родин за участі Міністерства цифрової трансформації України та громадської організації «Інтерньюз-Україна», що вже продемонстрували позитивний ефект, зокрема, підвищення поінформованості неповнолітніх та їх батьків про загрози в мережі та навички розпізнавання фейкових джерел, в тому числі і опанування правил кібербезпеки<sup>2</sup>.

Для ефективної протидії гібридним впливам на неповнолітніх, важливо не лише декларувати роль родини, а й формувати цілісну державну політику у сфері підтримки сім'ї як суб'єкта безпеки. Це передбачає створення умов, за яких батьки мають знання, ресурси і підтримку для захисту своїх дітей у цифровому середовищі.

<sup>1</sup> Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 9 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

<sup>2</sup> Комунікаційна кампанія з просування кібербезпеки в Україні. URL: <https://internews.ua/project/Cybersecurity-for-all>

Проблема радикалізації та інформаційного впливу на дітей і підлітків стала об'єктом пильної уваги *міжнародної спільноти* ще задовго до широкомасштабного вторгнення росії в Україну. Терористичні атаки у Франції, Німеччині, Великобританії, зростання впливу ІДІЛ у 2010-х роках, а також масове поширення фейків у період пандемії COVID-19 довели вразливість молоді до цифрових загроз. У відповідь багато країн розробили інтегровані моделі захисту неповнолітніх, у яких ключову роль відіграє саме родина як середовище первинної профілактики.

У *Великобританії* ще з 2003 року реалізується програма Prevent, яка є складовою національної стратегії боротьби з тероризмом (CONTEST). Метою програми є не каральна політика, а раннє виявлення ознак радикалізації та залучення молоді до деструктивних рухів, з подальшою роботою з родиною, школою, соціальними службами.

До ключових елементів даної програми можна віднести: участь сім'ї у «Channel programme» – індивідуальній роботі з дитиною, інтеграція цифрової грамотності та критичного мислення у навчальні програми початкової, середньої та старшої школи, створення онлайн-платформ для батьків, де вони можуть отримати консультації щодо безпечного користування Інтернетом і ознак цифрової вербовки<sup>1</sup>.

Британський досвід підкреслює важливість партнерства між батьками, поліцією, вчителями та громадами, з фокусом не на покаранні, а на перенаправленні дитини від ризикових середовищ.

У *Німеччині* діє ініціатива *Schau hin! Was dein Kind mit Medien macht* (українською: «Придивись! Що робить твоя дитина з медіа»), що включає інформаційні кампанії, мобільні додатки для батьків, гарячі лінії підтримки<sup>2</sup>.

Німеччина приділяє велику увагу освітнім кампаніям проти цифрової маніпуляції. У рамках проєкту “Klicksafe”, підтриманого Європейською комісією, створено десятки онлайн-курсів, плакатів, буклетів для батьків, які роз'яснюють: як розпізнати фейки та пропаганду

---

<sup>1</sup> The UK Prevent Strategy: A Literature Review, 2011-2021. URL: [https://counterextremism.org.uk/wpcontent/uploads/2022/10/UK\\_Prevent\\_Strategy\\_1121\\_WEB.pdf](https://counterextremism.org.uk/wpcontent/uploads/2022/10/UK_Prevent_Strategy_1121_WEB.pdf)

<sup>2</sup> «SCHAU HIN! – Was Dein Kind mit Medien macht». URL: <https://www.bmfsfj.de/bmfsfj/themen/kinder-und-jugend/medienkompetenz/initiative-schau-hin-was-dein-kind-mit-medien-macht/initiative-schau-hin-was-dein-kind-mit-medien-macht--73512>

в TikTok, ютуб, телеграм, які методи залучення до радикальних груп застосовуються до підлітків, як діяти, якщо дитина потрапила під вплив ворожих наративів, як встановити безпечні налаштування на цифрових пристроях. У 2022 році понад 250 заходів було проведено по всій Німеччині в рамках цієї ініціативи<sup>1</sup>.

Крім того, у федеральній землі Північний Рейн-Вестфалія діє Medienkompetenzrahmen NRW, започаткована у 2011 році, формує навички цифрової етики, фактчекінгу та критичного аналізу контенту з 6 класу<sup>2</sup>.

**Фінляндія**, яка традиційно має високі показники довіри в суспільстві та якості освіти, запровадила єдиний підхід до медіаграмотності в системі освіти, що охоплює дітей, вчителів та батьків.

Особливості: обов'язкові заняття з цифрової безпеки з 1 класу, навчальні модулі для батьків у форматі онлайн-лекцій: як обговорювати з дітьми складні новини, як контролювати інформаційну гігієну, активна участь місцевих громад та бібліотек у створенні «цифрових клубів для родин», де розглядаються реальні кейси інформаційного впливу<sup>3</sup>.

Варто звернути увагу, що у контексті гібридної війни Фінляндія також проводить навчання з розпізнавання ворожих інформаційно-психологічних операцій, у яких беруть участь не лише журналісти, а й шкільні педагоги та батьки, сприяючи формуванню стійкості до дезінформації<sup>4</sup>.

**Естонія**, як країна з високим рівнем цифровізації, входить до п'ятірки держав з найефективнішим захистом дітей у цифровому середовищі. У рамках стратегії «Безпечне електронне середовище для дитини» держава забезпечує: курси для батьків щодо цифрової безпеки та контролю пристроїв, автоматизовані системи виявлення не-

<sup>1</sup> The German Awareness Centre klicksafe looks back on a very successful Safer Internet Day 2022. URL: [https://better-internet-for-kids.europa.eu/en/news/german-awareness-centre-klicksafe-looks-back-very-successful-safer-internet-day-2022?utm\\_source=chatgpt.com](https://better-internet-for-kids.europa.eu/en/news/german-awareness-centre-klicksafe-looks-back-very-successful-safer-internet-day-2022?utm_source=chatgpt.com)

<sup>2</sup> Autoren der Wikimedia-Projekte. Medienkompetenzrahmen NRW – Wikipedia. URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Medienkompetenzrahmen\\_NRW?utm\\_source=chatgpt.com](https://de.wikipedia.org/wiki/Medienkompetenzrahmen_NRW?utm_source=chatgpt.com)

<sup>3</sup> Stephens T. Finland's Media Literacy and Digital Education: Leading the Way in the AI-Driven Future. URL: [https://www.linkedin.com/pulse/finlands-media-literacy-digital-education-leading-way-tarja-stephens-monee?utm\\_source=chatgpt.com](https://www.linkedin.com/pulse/finlands-media-literacy-digital-education-leading-way-tarja-stephens-monee?utm_source=chatgpt.com)

<sup>4</sup> Finland launches Nationwide Media Literacy Program to combat misinformation. Edinbox: URL: [https://edinbox.com/3660-finland-launches-nationwide-media-literacy-program-to-combat-misinformation#google\\_vignette](https://edinbox.com/3660-finland-launches-nationwide-media-literacy-program-to-combat-misinformation#google_vignette)

бажаного контенту, спеціальні послуги на e-government платформах, через які батьки можуть «моніторити» активність дітей в онлайн-середовищі (з дозволу дитини)<sup>1</sup>.

Крім того, у випадках підозри на вербування чи радикалізацію Естонія пропонує конфіденційні консультації родині та залучення міжвідомчих команд психологів, поліцейських і соціальних педагогів<sup>2</sup>.

Загалом у європейських країнах (наприклад, Естонії, Фінляндії, Німеччині) активно реалізуються програми так званої «цифрової батьківської освіти». Наприклад, у Фінляндії в шкільну програму з ранніх років включено навчальні курси з медіаграмотності та цифрової безпеки, з активною участю батьків<sup>3</sup>.

Міжнародний досвід може свідчити наступне: ефективне протистояння цифровим маніпуляціям щодо неповнолітніх можливе лише *за умови системної участі сім'ї, освітніх установ та держави*.

Основні моменти, які Україна може запозичити:

- Інституалізована роль сім'ї у стратегіях безпеки дітей (залучення батьків до протидії гібридним загрозам на рівні шкіл, громад, соціальних служб).
- На прикладі Німеччини Україна може запровадити державну підтримку батьків у питаннях цифрової обізнаності (курси, ресурси, психологічна підтримка, рекомендації, створення державного порталу або мобільного застосунку з відеоуроками для батьків).
- На прикладі Фінляндії – інтеграція критичного мислення у шкільну програму як основного інструмента протидії пропаганді.
- Створення механізмів довіри між родинами та владою, що дозволяє вчасно виявляти ознаки небезпеки без стигматизації дітей.
- Міжвідомча координація (освіта – правоохоронні органи – цифрові політики – соціальні служби – громадськість).

---

<sup>1</sup> Victor I. Espinosa & Antonia Pino. E-Government as a Development Strategy: The Case of Estonia. URL: [https://www.researchgate.net/publication/378274450\\_EGovernment\\_as\\_a\\_Development\\_Strategy\\_The\\_Case\\_of\\_Estonia](https://www.researchgate.net/publication/378274450_EGovernment_as_a_Development_Strategy_The_Case_of_Estonia)

<sup>2</sup> CoE Recommends Measures to Protect Children Against Radicalization. URL: <https://www.asil.org/ILIB/coe-recommends-measures-protect-children-against-radicalization>

<sup>3</sup> Stephens T. Finland's Media Literacy and Digital Education: Leading the Way in the AI-Driven Future. *LinkedIn: Log In or Sign Up*. URL: [https://www.linkedin.com/pulse/finlands-media-literacy-digital-education-leading-way-tarja-stephens-monee?utm\\_source=chatgpt.com](https://www.linkedin.com/pulse/finlands-media-literacy-digital-education-leading-way-tarja-stephens-monee?utm_source=chatgpt.com)

*Концепція розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації на 2020–2025 роки*, (розпорядження КМУ № 167-р від 3 березня 2020 року), та *Стратегія національної безпеки*, що стосується в тому числі і безпеки неповнолітніх в інтернеті (указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021), декларують створення безпечного цифрового середовища та розвиток цифрових навичок серед усіх вікових груп. Проте ці документи залишаються маловідомими серед широкого загалу, особливо у сільській місцевості та серед соціально вразливих категорій населення. Це значно послаблює потенціал родини як форпосту захисту свідомості дитини від маніпуляцій, фейків та деструктивних наративів.

Наявна ситуація потребує комплексних кроків, зокрема:

По-перше, впровадження обов'язкових курсів цифрової грамотності для батьків на базі закладів освіти, центрів надання адміністративних послуг та бібліотек. Це дозволить розширити інституційний охоплення родин в умовах цифрової трансформації суспільства.

По-друге, створення інституцій сімейного менторства, в яких фахівці з психології, педагогіки, кібербезпеки та медіа-освіти надавали б родинам індивідуальні консультації щодо профілактики цифрової залежності, виявлення ознак радикалізації та захисту дитини.

По-третє, розширення державних інформаційно-просвітницьких кампаній, подібних до «#stop\_секстинг», але з фокусом на загрози дезінформації, фейків та вербування неповнолітніх. Слугувати зразком можуть, кампанії типу «Schau hin!» чи «Klicksafe» у Німеччині, які поєднують медіа-освіту батьків із масовим інформуванням.

Як зазначає UNICEF, стійкість дітей до цифрових загроз підвищується лише за умов тісної взаємодії школи, родини та громади, а не за ізолизованого реагування освітніх або правоохоронних органів<sup>1</sup>.

Варто зауважити, що в українському просторі назріла потреба не лише в адаптації європейських підходів до інформаційної безпеки неповнолітніх, але й у створенні національної системи підтримки батьківства в умовах інформаційного протистояння.

**Сутність вищевикладеного зводиться до висновку**, що в умовах гібридної війни, коли фронт бойових дій доповнюється фронтом інформаційним, однією з найуразливіших груп стають саме непо-

<sup>1</sup> Nearly 95 per cent of children and young people actively check online sources. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/actively-check-online-sources>

внолітні. Їхня незрілість, психологічна нестійкість, пошук самоідентичності та відсутність достатнього життєвого досвіду роблять дітей і підлітків ідеальною ціллю для маніпуляторів, пропагандистів та вербувальників. Тому питання захисту неповнолітніх у цифровому середовищі не може розглядатися лише як педагогічна чи технічна проблема, адже воно має виразний правовий і безпековий вимір.

Особливо небезпечною є ситуація, коли неповнолітніх використовують у якості інструменту гібридної агресії: як ретрансляторів фейків, учасників ворожих інформаційних флешмобів чи навіть у ролі виконавців підпалів та підривів адмінбудівель, військової техніки. Таке використання дітей є не лише порушенням міжнародного гуманітарного права, а й глибоким етичним злочином, який повинен отримати належну правову оцінку як на національному, так і міжнародному рівнях.

У ході дослідження доведено, що сім'я відіграє центральну роль у формуванні стійкості неповнолітніх до інформаційно-психологічного впливу. Як зазначено у Сімейному кодексі України, саме батьки несуть первинну відповідальність за моральне, духовне, інтелектуальне й емоційне виховання дитини. Зрештою, сімейний простір – це простір, у якому закладаються патріотизм, національна ідентичність і громадянська свідомість. Водночас самотужки сім'я не в змозі ефективно протистояти складним загрозам гібридної війни без підтримки держави. Нині законодавство України, хоча й містить низку норм, спрямованих на захист дитини від шкідливого контенту, проте захист залишається фрагментарним.

Україна має великий потенціал адаптувати перевірені міжнародні моделі від раннього виявлення ризиків (Велика Британія) до широкомасштабних освітніх і цифрових інструментів (Німеччина, Естонія, Фінляндія). Враховуючи досвід країн Європи окрема увага має приділятися медіа-освіті для батьків і дітей – її необхідно закріпити в державних стандартах освіти як обов'язковий складник виховного процесу.

**Ключові слова:** інформаційна війна, неповнолітні, психіка, поведінка, інформаційні маніпуляції, вербування, фейки, пропаганда, світогляд, сім'я, родина, захист дітей, шкідливий контент, правове регулювання.